

KISS LAJOS

NÉMETH LÁSZLÓ, A GONDOLKODÓ

A reneszánsz kor szült hozzá hasonló mohó tehetségű embereket. Olyanokat, akiknek képességeit a feladat nagysága fokozni tudta a megoldásig, sőt a tökéletes megvalósításig. Németh László a XX. század elején született. Specialisták kortársának s addig soha nem tapasztalt világváltozások szemtanújának. A történelem író- és művészemberként tartja majd számon, ám abból a fajtából, amely több életképes tudóst is hordott magában. Németh László azonban egyetlen tudósért — még a legígéretesebbért, az irodalomtörténészért — sem áldozta fel tehetségének gazdag lehetőségeit; a specializálódással nyomorgatott reneszánsz tájékozódású alkotót.

Elemző és szintetizáló elme volt. E két alkotói erényéről tudott, erősítette és működtette ezeket. Nem utolsó sorban azzal vált ki kortársai közül, hogy íróként, orvosként és tanárként képes volt a jelenségeket elemeire bontani, analizálni, s egységbe fogni, részeiből az élet dolgait szellemileg újjáalkotni. Ennek a kettős irányú hajlamnak a század első évtizedei nem sok biztatást adtak. Az egyetemre bölcsészhallgatónak iratkozott be. Hiányérzete azonban rövidesen az orvosegyetemre hajtja át. A század elején a bölcsészet — XIX. századi kategóriáival és szemléletével — már nem lehetett alkalmas a nagy tehetségű fiatalember problémaigényét ellátni. Az eleven anyagot követelő analízáló kedvet s az egységbe rendező elmét, kritikai igényével s erkölcsi felelősségével a bölcsészeti tudományok felszítani és tartalmas munkába fogni nem tudták. Am a fiatal Németh László éleselméjűsége nemcsak abban mutatkozik meg, hogy felismeri a humán felkészültség elégtelenségét, s az irodalmat szélesebb műveltséggel világértőbbnek hiszi és vallja, az orvosegyetemhez pártolva önmaga megalkotásának egy tartalmasabb formáját fürkészi. A sablonelemzés és szintézis helyébe élő anyagot keres képességei működtetéséhez. Az orvostudomány ezt bőségesen megadta. A sablonok itt hamar lelepleződnek az élet és a halál szorításában, s ugyanez a szorítás préseli ki a valódi problémákat is. Németh László orvosnak ment nem kizárólag a gyógyítás szándékával, hanem az új tudományát megalapozó többi tudományért is. Természettudományos hajlamainak engedve. Azt gondolta, hogy innét kell közelítenie a szellemtudományokhoz, hogy azokat is mintegy megalapozza, mondjuk így, ha furcsán hangzik is: tudományosan. Tehát úttörőként kereste a különböző tudományos diszciplinák közt a természetes, akkor még csak termékenyítőnek tekintett kapcsolatot. S a másik nagy gondolata és tájékozódása: hogy a művészet ösztönösségének századai a XX-ig vonulnak, s itt valami más kezdődik. Az ember és a világ ma már nem lehet csak tapasztalati élmény, jölehet elsősorban mindig az marad, ám az alkotónak mélyre kell nyúlnia, különböző légrétegekbe hatolni, a tudatba s a tudat alá is. A tudományok már megtették ezt. A művészetnek nemcsak kötelessége a lépéstartás, felelőssége is. Erről szól Marx Györgyhöz írt levelében is, némi melankóliával, mert úgy érezte egy vitában, hogy az ő kezdeményezése mintha elfelejtődött volna. Mert más dolog rá hivatkozni, s megint más gondolatait megértve

továbbgondolni. Valóban a természettudományos világgép és a művészet modernségének összefüggéséről ma, Németh László gondolatait elfelejtve, nem lehetne igényesen és felelősen szólni. De rosszul értve sem. Mert ő a természettudományok és a művészet nem valamiféle divatos s alkalmi együttműködését hirdette, önkényes vagy felületes elgondolás szerint. Az általános és tudományos fejlődés által szükségszerűvé váltat. Az igazán termékenyítőt.

A természet és műszaki tudományos szemlélet behatolását a művészetbe kívánatosnak látta. Nem mindegy azonban, hogy ez a folyamat miként megy végbe. A legegyszerűbb megoldás, ha az irodalom a természettudomány eredményeit bemutatandó, ábrázolandó tárgynak tekinti. Ennek a behatolásnak inkább az alaposabb világmegértést kell elősegítenie. S a művészi módszer átalakításában is nagy szerepe lehet. Ilyen eredetűnek vallja az elemző elvet Bartók muzsikájában és saját művészetében is Németh László. Önmaga műveltségének mércéjét a legmagasabbra helyezi. A világirodalomban a „komplett műveltség” példáját keresi és követi. A század első évtizedeinek specializálódási törekvéseivel szemben vallja, hogy a „polihisztorság, ha az, nem szakok egymás mellé tanulását, hanem világnézeti velejük kiszívását jelenti: ma is lehetséges, sőt ha nem akarunk holmi békaperspektívába ragadni, erőnkhez mérten törekednünk is kell rá”. Németh László hatalmas feladatra szánja el magát, nem kevesebbre, mint a reneszánsz alkotók, akik a művészetet és a tudományt egyszerre művelték, mint a XVIII. századi enciklopédisták, akik rendszeres összefoglalást adtak koruk tudományos eredményeiről. Ennek megvalósítása csak a kor tudományos specializálódása ellenében volt óriási vállalkozás, de nem Németh László képességeihez mérten. Enciklopédikus teljesítményeinek egész sora bizonyítja ezt. Elsősorban a *Tanú*, melynek egyedüli szerzője és szerkesztője ő volt. Aztán orvosi működése, különösen iskolaorvosi kísérletei; pedagógiai elmélete s az a komplex, tudományos diszciplínákat természetes egységbe fogó oktatói kísérlete, amelyet Hódmezővásárhelyen próbált ki, a város gimnáziumában. Ebbe a sorba illeszkedik az általam oly nagyra becsült kritikus Németh László munkássága is. Szavait idézve, az élet sokszor gályapadhoz kötözte, de ő feloldozta magát, azáltal, hogy a kényszermunkát laboratóriumi kísérletté alakította át. Ahogy annak idején az iskolaorvosi szolgálat ürügyén emberkutatást végzett, mélyre nyúló tudósi és írói igénnyel, később a fordítást is ilyen „normatúltesztelési” kedvvel művelte. Remekműveket tolmácsoló kenyérkereső munkával, s közben mintegy megfizetetlen ráadás-ként a remekművekhez illő nyelvet is kimunkálta. A maga öröme. S műveltségünk és irodalmunk hasznára. S megszakítva a sort, ugorjunk át élete végének legnagyobb enciklopédikus teljesítményére: a *Levelek a hipertóniáról* című esszéjüzetére. Az ön-elemzésnek, a betegségkutatásnak erre az orvosi és pszichológiai szempontból utolérhetetlen remeklésére.

Elmélyülésének a természettudományokban csak egyik oka, hogy az úgynevezett szellemi tudományok a század elején alátámasztásra szorulnak. Tehetségének természetéből is következett: az egzakt elemzés igénye, a jelenségek törvényszerű működésének megértése. Az az alaposág, amit az orvostudományban talált, hiányzott az irodalomtudományból s a hivatalos történettudományból és filozófiából is. Egyszóval a tudományosság. A természettudományos kutatás behatolt a valóság minden létrétegébe. Kérdésmegfogalmazó és válaszadó szándékkal egyaránt. Nemcsak a világ kialakulását, az élettelen és élő folyamatok működését magyarázta immár, hanem az emberi viselkedés és magatartás motívumainak feltárását is feladatkörébe sorolta. A „mi az élet” kérdését még meg sem tudja válaszolni kielégítően, máris újabbakkal egészíti ki. Milyen az élet működése, milyen az emberi élet működése. Ez utóbbi már a társadalom létfeltételei között is. Tehát az ember legsajátosabb, nembeli tulajdon-

ságait is értelmezni próbálja, anélkül persze, hogy azt a bizonyos második természetet, a társadalmat saját törvényeiből akarná megmagyarázni. Németh László azt tapasztalta, hogy az emberről többet megtud — íróilag is hasznosíthatót — a biológiát és az orvostudományt vallatva, mint amit a vértelenné vált szellemtudományok adhatnak.

A fiatal orvos, aki már irodalomkritikusként is dolgozik, nagy érdeklődést mutat a belgyógyászat akkor levált egyik ága, az alkattan iránt. Orvosilag és íróilag sokat ígérőnek, kiaknázatlannak véli ezt a kutatási irányt. Az alkattan megértése: az ember megértése. Ha orvos: a betegséget, a hiányt nem véletlenül ismeri fel. A megfigyelt alkattan sok mindenről árulkodik, arról is, hogy milyen veszélyek fenyegetik az embert. Az iskolaorvos Németh László vizsgálataival a betegségek lehetőségeit és magyarázatát kereste az alkattanban. Ez olyan fajta emberbe hatolás, amely nemcsak a baj, a kór természetét kutatja, hanem azokat a belső emberi feltételeket is, amelyek között a betegség létrejött. Tehát egyféle okozati összefüggés feltárása itt a cél. Az író ezt az elvet alkalmazza szépirodalmi és kritikai munkásságában is. Egyik korai tanulmányának ez a címe: *Az Ady-vers genezise*. Első alcíme: *Eszztétika és alkattan*. Úgy tudom, hogy az a fajta alkattani kutatás, amely a fiatal Németh László érdeklődését felkeltette, egy időre háttérbe szorult. A közelmúltban a tudományos érdeklődés újra felfigyelt az úgynevezett alkattani sajátosságok fontosságára. Azóta fizikai tudásunk gyarapodott, a műszeres vizsgálatok a sejtek ultrastruktúrájának a megismerését tették lehetővé. A genetika — azaz az alkattan — modern tudományággá fejlődött, tehát a Németh László-i egyéni kísérlet egy általános és sikeres tudományág által igazolódott. Nem lehet feladatomban, hogy ennek a tudományos kutatási irányzatnak a létjogosultságáról bővebben beszéljek. Viszont Németh László szellemi fejlődését befolyásoló hatása miatt némely vonatkozásával foglalkoznom kell. Elsősorban azzal, hogyan hatott írói szemléletére. Emberlátására.

Kezdem azzal, hogy kritikái mind ragyogó emberjellemezések is. Nemcsak a teljesítményt elemzi, az azt létrehozó képességeket is; s a gátlás alá kerülő hajlamokat avégből, hogy felszabadítsa azokat. Igazságkereső kritikus volt, ezért sokszor kíméletlen. Illyés Gyula egyik televíziós nyilatkozatában beszélt arról, hogy milyenek ismerték meg Németh Lászlót. Mindig szerény, kedves és udvaris volt. Többször vacsorázott a költő asztalánál. Illyés nem lepődött volna meg, ha ugyanannál az asztalnál, fél óra múlva, a házigazdáról a legkíméletlenebb kritikát megírja. S ezt nem gyengeségből tette volna. Egy közepes múrról lehet udvariasan szólni, ha csak egy regényről vagy egy verseskötetről van szó, de ha a kritikus az alkotót is látja, rejtett motívumaival és lehetőségeivel együtt, akkor igazmondásra kényszerül. S minden jó irodalom azért kíméletlen igazmondó, mert az ember belső erőinek működését is felfogja. Az alkattan nemcsak sorsra váró lehetőség, beavatkozás is a sok szálból szövődő sorsba. Görgey, Kossuth, Széchenyi jellemezhető történelmi szerepével és szerepében is, ám e magatartásokat két irányú erő formálta: a történelemé és a személyiségé. Az erőknél ebben a szorításában kristályosodik ki, ami karakterisztikus bennük: tehát rájuk is jellemző, nemcsak a szerepükre. Ennek az emberszemléletnek Németh László művészetében legtokéletesebb megvalósulása az *Iszony* Kárász Nellijében szemlélhető. Olyan sokféle nevet adtak ennek a regénynek, keresvén legfőbb jellemzőjét. Neveztek tudatregénynek, elmarasztalóan biológiai realistának; én szívesen használnám a lélektani realizmus elnevezést, mivel az író legfőbb szándéka Nelli belső életének hiteles ábrázolása, nem annyira a tudatban történeteknek, mint inkább az ösztönök mélyéről elinduló, a reflexek működésében kifejeződő folyamatoknak. Az az orvosi alkattani iskolázottság fölöttébb termékenyítőnek bizonyult a regényíró Németh László munkásságában is. Ám nemcsak az orvosi alkattanban keresi ennek

a szemléletnek az igazolását, hanem a világirodalomban is. Tolsztoj emberábrázolásának kivételességét abban látja, hogy „Tolsztoj inkább századunk orvos-alkattani iskoláinak lehetne az őse. Ő alakjait a lelküknél mélyebben, a biológiai magvukban fogja meg...” Amit elmarasztalásként az *Izsonyról* írt az egyik kritikusa, Németh László azt alkalmazza Tolsztoj művészetére magasztalásul. „Az elmúlt években egy magyar regény megbélyegzésére használták a biológiai realizmus kifejezést; Tolsztojjal kapcsolatosan a csodálatunk nyúl érte.” Ez a csodálat nem lehet kisebb akkor sem, amikor Tolsztoj társadalmi magvuknál is megragadja alakjait és az élet jelenségeit. Ez a teljesítmény különösen nagy, ha figyelembe vesszük, hogy egy egész eszmerendszert kellett féken tartania, hogy megóvhassa műveinek objektivitását.

Németh László zseniális érzékelője a természettudományos összefüggéseknek és törvényszerűségeknek. S ugyanilyen irodalmi érvényességük felismerésében. Nem is kell jobb példa a most jellemzett alkattani elv alkalmazásánál. Egy ponton túl azonban a természettudományos módszer nem elégséges sem az emberi tudatfolyamatok, sem az emberi viszonyok lényegének megragadására. Németh László mély felelősséggel tanulmányozta a történelem és a társadalom folyamatait és jelenségeit. Kiutat keresett a két világháború közti magyar társadalom zsákutcájából. Kritikája sok igazságot feltárt. Terveinek számos eleme most és eztán válik alkalmazhatóvá. E gondolatmenetben tehát természetszerűen felmerül az a kérdés, hogy milyen gondolkodó is voltaképpen századunknak ez a nagy enciklopédistája. Utolérhetetlen műveltsége milyen gondolatpillérekben nyugodott?

A magyar irodalom legnagyobb gondolkodói közül való, még akkor is, ha ítéleteinek egy részét a történelem és az irodalomtörténet nem igazolta. Egy szép tanulmányában Szabó Lőrincről írja: „...Gondolati költő. Nem, mert nagyszerűek a gondolatai, hanem mert nagyszerűen küszködik a gondolattal.” Ő is ezt tette. Azzal a különbséggel természetesen, hogy németh László elsősorban nem gondolatokkal s azok megfogalmazásával, hanem problémákkal küzdött. Gondolattermő elme volt, ami egyben a nehéz kérdések szaporítását is jelentette. Mert a helyes válasz csak egyik eleme az ilyenféle elmék munkálkodásának. S nem az egyetlen kritériuma az igényes gondolkodásnak.

Nagyon tanulságos, éppen a gondolkodó Németh László jellemzése szempontjából az, amit a filozófia funkciójáról és jövőjéről ír. Egyéni módon interpretálja a filozófiatörténetet és a filozófiai gondolatokat. Szándékosan nem elméleteket mondtam, mert Németh László ebben a diszciplinában is a valóban érvényes gondolatokat kereste. Egy átfogó igényű Németh László-életműelemzés talán éppen itt, a filozófiához fűződő viszonyában találhatja meg azt a pontot, ahonnan két irányba kaphat betekintést: természettudományos gondolataiba s a társadalom javát célzó terveibe. A filozófiáról így vélekedik: „Én a filozófiával a filozófiálás kedvéért fiatal korom óta nem foglalkoztam; klorofilltalan növénynek éreztem, s ha tanulmányaimban egy-egy filozófiai mű elemzése felmerül, inkább a történeti kép teljességéért olvastam el őket: kortünetek voltak, nem megoldások, melyek életet irányíthatnának”. Az idézett szöveg két megállapítását feltétlenül megvizsgálandónak tartom. Itt, e szűk keretben csak röviden: az elmélyült Németh László-kutató — bízunk benne — felismeri e mondatokban s a hasonlókban a jellemzőt. A gondolatban a gondolattermőt. Mert az is fontos, hogy mire kíváncsi az elme, hova fordul problémáikért. Ez nemcsak világnézeti kérdés. Mondjuk azt, alkati? Bizonyos értelemben igen. Tehát itt a tehetség, a gondolkodó természete tanulmányozandó. Munkájától, annak eredményétől elválasztva ez természetesen nehezen valósítható meg. Az egységbefogás — reméljük — majd abban a várható nagyobb igényű Németh László-életműelemzésben fog megvalósulni.

A fenti idézetből kiemelendő két megállapítás pedig így hangzik. „...S ha tanulmányaimban egy-egy filozófiai mű elemzése felmerül, inkább a történeti kép teljességéért olvastam el őket...” A másik megállapítás voltaképpen az elsőnek a summája, s hogy külön szólok róla, annak oka az, hogy egy új elemet is tartalmaz, a szerző minősítő véleményét a filozófiai művekről, azaz elméletekről. Tehát a filozófiai műveket a történeti kép teljességéért tanulmányozta. Németh László e történelmi érdeklődését mintegy indokolja is azzal, hogy a filozófiákat nem tekintette olyan megoldásoknak, amelyek — úgymond — az életet irányíthatnák. Mivel az írónak ez a megállapítása fontos, azért ezt a pontot még érintenünk kell. A bölceleti munkákat a történeti kép teljességéért tanulmányozta. Am ez a történelmi igény nemcsak a klorofilltan filozófiai gondolatok pótlásaként jelentkezik. Németh Lászlóban rendkívül erős a történeti rendszerező hajlam. Szereti a jelenségeket és problémákat történelmi idejük és helyük föltételei közt látni. Ezzel mintegy szemléletessé teszi a maga számára; keretek közé szorítja, amely az elsajátítást könnyebbé teszi. Mennyire jellemző például a tanár Németh László szaktárgy-szemléletére ez a tanulmánycím: *A matematika fejlődése a XIX. században.*

Az 50-es évek elején Sárospatakon járván, kollégiumi szobájában a bibliát forgatja. A szentírás tapintatos elhelyezői nyilván csak a nagy író lelki üdvösségére gondoltak, amikor térkép nélküli példányt tettek éjjeliszekrényére. Valóban nem sejtették azt, hogy akadhat egy igazán áhítatos olvasója az *Írásnak*, akit az eligazító tanulságoknál jobban érdekel annak historikuma. Szóvá is tette a hiányzó térképet. „Másnap aztán kaptam egy egész atlaszt; gyönyörű angol kiadványt, nemcsak Palesztina volt meg benne, Ábrahámától Jézus idejéig, mint a történelmi atlaszokban, amilyent apám szerkesztett Magyarországról, de Egyiptomtól Perzsiáig a nagy előásziái szintér is, amelyen a kis zsidó nép hol ide-oda hányódott, hol hazát talált, hol megint szétszóródott.” Érdekes volna megvizsgálni, hogy szorgalmas bibliaforgató nagy íróinkat milyen igény és szándék vezette. Ady bizonyára az emberiség és a magyarság sorspéldázatait kereste. S nyelvünk történelmi szellemét, amelyet jöllehet a biblia közvetít — ezt Ady tudta —, ám valójában Károli Gáspár zsenijének és hatalmas szorgalmának a hagyatéka. Németh László tehát atlaszsal kezdte el a biblia olvasását. Ide is érvényes, amit a filozófiai művek tanulmányozásáról mond: „inkább a történeti kép teljességéért olvastam el őket...” Mindkét esetben valami hasonló dolog történik. Nem voltaképpen *funkcióikért* tanulmányozza a műveket: a filozófiai munkák nem megoldások; a biblia nem adhatott teljes értékű lelki eligazítást. A csak történelmi igényű vizsgálódáshoz ez is elegendő ok lenne. Ám van még egy. A hajlamban rejlő. Németh László a dolgok genezisére is kíváncsi, s történelmi illeszkedési rendjükre is, még akkor is, ha gondolati tartalmukat klorofilltartalannak vagy anakronisztikusnak tekinti. Ez a szemlélet el tud merülni tárgyában akkor is rendszerező és teljességet áttekintő igénnyel, ha annak az életet alakító hasznosságáról — ilyen például a filozófia — nincs meggyőződve. S a szentírást is tudja úgy elemezni, hogy nem lelki iránytű funkciója bizonyítódik be, hanem térképen követhető magyarázatát kapjuk a *bibliai* históriának. Németh László gondolatainak és elemzéseinek súlyosságát nem az elvontság adja: a történelmi levezetés. Vagy még inkább: a történelmi összefüggésbe helyezés. Így tehát hatalmas anyagot képes mozgatni: és bizony meg kell tanulni követni a gondolatot, amely nem pőrén jelenik meg előttünk, hanem az igazolásául társuló bizonyítékokkal együtt.

Egy nagy filozófus nagy íróbarátja azt mondta: műveit nem olvasom, mert nincs érzékem a filozófiai rendszerek iránt. Ez nagyon hasonlatos ahhoz, amit Németh László a filozófiai művek klorofilltalanságáról mond. Ő azonban tanulmányozta ezeket a műveket, a történeti kép teljességéért. Író volt. A gondolatban a szív és az ér-

telem eleven lüktetését kellett éreznie, hogy életképesnek fogadja el. Az ő szavaival olyannak, amely az életet irányíthatná. Bizony, a filozófiatörténetben ez sokáig nem így volt, jól érezte meg Németh László. A konstrukció, a spekuláció elfeledte az elevenséget. Hatalmas ólomtestű rendszerek születtek, amelyek egy másik rendszerezésnek, egy filozófiatörténetnek könnyen odaadták magukat, hiszen azt az eredendő szándékukat, hogy a világot kielégítően megmagyarázzák, nem érték el. Ám ezek a klorofilltalan növények nemcsak egyfajta halott pompa díszeiül jöttek létre. Nemcsak történelmi rendszer-kellékeknek. Lökték a világról való gondolkodást előre. A kanti *a priori* és *a posteriori* ítéletek a világban való eligazodáshoz nem sok közvetlen segítséget adtak. S a hegeli abszolút szellemről való tudásunk sem. De van ezekben a filozófiai rendszerekben valami lassan halmozódó és áthagyományozódó. S Hegelnél már ilyen kategóriákban teljesednek ki: történetiség, totalitás, dialektika. A rendszerek története az eleven gondolatok folyamatává szélesül, s hordalékától megtisztulván, már nemcsak a történelmi értelmezés anyaga. A filozófiából természetesen nem jön létre semmiféle világigazgatási elv. Magától a gyakorlattól kapja ezt a megbízatást a filozófia. De csak az az ága képes ezt felvenni, vamegelyben a filozófiatörténet legátfogóbb, legéletképesebb kategóriái együtt vannak. Itt a nagy gondolatok — az általánosított törvények — olyan kontinuitásával van dolgunk, amelynek végső eredője: a szocializmus. Természetesen az emberiség, a világ, a társadalom fejlődéséről nemcsak e nyomon haladva gondolkodott. Nemcsak a filozófia és a közgazdaságtan átfogó kategóriáiban. Némely esetben ennek ellenében születtek figyelemre méltó helyzet-elemzések és reform-elgondolások. Valóban a tehetség nagy teljesítményeként. Ezek az egyéni felismerések és tervek azonban vagy utópiák maradtak, vagy volt reális tartalmuk, megvalósítható célkitűzésük. Németh László életműve bőségesen kínál hasznosítható gondolatokat. A forradalom elvégezte és elvégzi társadalmunk gyökese-átalakítását. De mennyi munka vár még ránk. A minőség javítása. Ehhez tőle is várhatunk tanácsot. Ma már megvannak a feltételek, hogy komolyan vegyük ezt a fogalmat, mert a minőség a szocialista ember, a szocialista munka minősége immár.

Az új magyar irodalom útjáról külön elgondolása van Németh Lászlónak. A sajátos feladatot keresi, a történelmünkéből, az irodalmi múltunkból is sarjadót. Valami végzetes borongást lát azon végigvonulni. Ezt az akkordot Szabó Dezső ütötte le benne — ahogy 1957-ben megjelent *Magyar műhely* című tanulmányában megvallja — „közel negyven éve”. Ennek a sorsélménynek a kifejezői és hordozói a többi között Berzsenyi, Katona, Madách, Kemény, Vörösmarty, Arany stb. Századunk elején Ady és Móricz is ebbe a sorba lépnek vagy még inkább végzetszerűen itt jelölődik ki a helyük. Németh László a *Magyar műhelyben* a többi közt még ezt is mondja: „ők adtak hírt nekem arról a bizonyos mély magyarság -ról, amelyért annyi csúfolódás céltáblája lettem”. A *Kisebbségbenről* van itten szó, amely 1939-ben jelent meg először. Még a mester, Szabó Dezső is rosszmájú bírálattal fogadta. Az elutasítás a túlfeszített elméletnek szólt. A konstrukciónak. Irodalmunknak kétség-telenül ki lehet tapintani egy értékes borongó vonulatát, a fenti nevekkel jellemezhető. Ám ezek sors-teóriához nem adnak igazolást. Föltétlen igazolói azonban a magyar történelem, a magyar irodalom tipikus menetének, sajátosan változó alakulatainak. Ha a fent emlegetett borongás, „kárhozottság” hosszanélőnek tetszik, ennek oka a lassú változásban, az új társadalmi és emberi minőség retardált képződésében keresendő.

A *Magyar műhelyben* Németh Lászlónak természetesen nem az a szándéka, hogy régi elméletét megújítsa. Az új magyar irodalom esztétikai törvényeit, jellemzőit és szerepkörét kívánja meghatározni és felrajzolni. Abból indul ki, hogy „a magyar szociográfia nem sok újat mondhat a paraszti életéről, szocialista irodalmunk java

problémáit a szovjet irodalom helyzeténél fogva rég elfogadta". Irodalmunk figyelmét saját életünk felé akarja fordítani. Még pontosabb, ha azt mondjuk, hogy nemzetnépi és emberi mélységeink művészi feltárására buzdít. Olyan munkára tehát, amit — úgy mond — csak mi tudunk elvégezni. Ezt nem „foghatják el” előlünk.

Sok nagy gondolkodónk kutatta már eddig a magyar irodalom nemzetközi „versenyképtelenségének” okát. Németh László Babitsra utal a nagy tünődők közül. Az eddigi érveket egy újjal egészíti ki. Nem nyelvi elszigeteltségünkben jelöli meg az okot, — nagyon meggyőzően — ahogyan ezt sokan gondolják, hanem az „eszmék menyezet-világításának hiányában”, azaz irodalmunk viszonylagos gondolatsegregységében. Szellemesen, a műalkotást esernyőhöz hasonlítja, amelynek van selyme, azaz érzéki anyaga s váza: a problémák feszítő hálózata. A magyar irodalom „selyme” nem rosszabb mint például az orosz irodalomé, a váz azonban — úgymond — hiányzik, ezért a selyem „összeesik”. Ez az összehasonlítás szép és szemléletes. Gyengéje az, hogy a történelmi realitás fölött csillog. Németh László számos helyen magasztalja irodalmunk gondolati erejét. Jó érzékkel, rokoni vonzódással rátalál és ki is emeli a sorból az „agykérgi” alkotókat. Csak egy pár nevet: Kemény, Ady, Szabó Lőrinc, s gondolattermőt ismer fel több kiváló esszéistánkban is: Osvát Ernőben, Halász Gáborban, Cs. Szabó Lászlóban, bizonyíthatóan és nem azzá keresztelve őket. Mennyi éles elme, — Németh László által is elismert — csak így kapásból. Alaposabb széttekintés tömegessé növelhetné ezt a kört. A gondolatsegregység látszata mégis megmaradhat bennünk, mert Magyarországon másról és másként kellett gondolkodniok nagyjainknak, mint szerencsésebben fejlődő társadalmakban. Ady külön nyelven beszélt a magyar sorssal, a magyar fátummal. Móricz a magyar élet „labirintusának” idegenvezetőjeként sokszor kényszerül honi egzotikumokról elmélkedni és anekdotázni. S a gondolati Szabó Lőrinc, — hogy most csak a Németh László által emlegetett neveknl maradjunk — a maga módján elemzi a városi életet, a polgári lét ellentmondásait. Ítékezése nagyon is radikális. Ám a „minden szítán” való átlátása polgári nézőpontú. Ez a szubjektíve nagy erejű költői lázadás — mily természetes — a „külön békében” csitul el.

A kérdés tehát úgy merül fel, hogy az új magyar irodalom „menyezet világítása”, programot adó gondolatisága, hogyan erősíthető, olyanféleképpen, hogy azt más irodalmak ne tudják „elfogni” előle. S itt talál rá Németh László a modern megoldásra, a *bartóki szintézisre*. Tehát egy olyan tágabb útra, amelyet az irodalom is járhat. Századunkban a modernség a művészetek létkérdése. Ám a nagy veszély, a lát-szat- és divat-modernség a mi tájainkat is megközelítette. Bartók felismerte a megújulás igazi erőit. Németh László szerint két fontos összetevőre talált: a nyugati elemző módszerre és a lélekre, amelyet kifejez. Ezt a módszert a modern tudomány és a művészet finomította ki.

Irodalmunk közelmúltjához fordulva, Gulyás Pál költészetében véli felismerni Németh László a módszer és lélek fent jellemzett egységét. S kik vonzódnak ebbe az irányba az 50-es 60-as évek magyar írói közül? Németh László szerint: Juhász Ferenc, Nagy László, Simon István, Fodor András, Csanádi Imre. A fogas kérdés itt az, hogy a magyar irodalomban milyen lehet ez a szintézis s hogyan erősítheti annak gondolatiságát, „menyezet világítását”.

Mivel a zene nagy szabadsággal kezeli a tárgyi világot, a lélek jelenségeihez is más a viszonya, mint a konkrét, antropomorf dolgokhoz és történésekhez kötődő irodalomnak. A „lélek” túlzottan általános az irodalom tárgyi igényéhez képest. Hogy a zene milyen rétegekre és elemekre tudja bontani ezt a fogalmat, azzal nem kívánok foglalkozni, különösen pedig azzal nem, hogy egy tudományosan alakított és befolyásolt elemző módszer megtalálja-e tágulásának és eredményes működésének

lehetőségeit ebben a tartományban. Én Németh László szépirói munkásságában valóban felismerem a — tudományosan is iskolázott — nyugati elemző módszer s a boncolásra kiszemelt lelki jelenségek kapcsolatát. A *bartóki szintézist*. Ám, amit ő léleként elemez, társadalmi analizissé szélesül. Gondoljunk például az *Iszonyra*, annak a szándékon túli társadalomrajzára. Ezt az összefüggést Sötér István rendkívül meggyőzően világította meg egy régebbi kritikájában. A nagy irodalom mindig is helyzeteket, cselekményeket átélő, azokat alakító hősök, figurák elemzése. Tehát az egész analízise. A modern nyugati elemző módszer — a Németh László szerinti — a tárgy sok rétegét képes feltárni, mivel sok irányú és szempontokban is rendkívül gazdag. Genézisét követve táguló ismeretekre találunk; működése csak a valóság feltárásában kap igazi értelmet. Ezért az irodalomban az élet elébevág a léleknek, hogy azután a lélek is elemezhető legyen. Ezt az ábrázolandó életet egyetlen szocialista irodalom elől sem lehet igazán „elfogni”, mert a jó elemző módszer éppen a legsajátosabbat tárja fel benne. S ezáltal lesz modern és szocialista.

Németh László tanárként is a minőségi embert, azaz a tudás emberét formálta. A történelem úgy fordult, hogy ez a program a kevesek nemes útkereséséből egy alkotó útra lépett nemzet szellemi felfegyverzésének tervévé tágulhatott. Született tanár volt, a tudást olyan természetességgel árasztotta magából, hogy diákká tett mindenkit maga körül, áhíthatos befogadóvá. S egyben született nagy író is volt — akik valaha hallgatták, ezt érezhették —, mert nagy szelleme külön ráadásként is működött, amikor ismereteket közölt. Egyszer egy szerkesztőségi szobában — a véletlen így hozta — beszélgettem vele. A 60-as évek elején történt. Németországban jártam, az *Iszony* akkoriban jelent meg kint. Elmondtam, amit hallottam a regényről. Ő rövidesen átvette a szót, s máris arról beszélt vagy még inkább előadott, hogy a világirodalom nagyjai közül kik is tették rá voltaképpen a legnagyobb hatást. Körülbelül ezt mondta: egy nyugat-német újságíró felkeresett azzal a kéréssel, hogy nevezzem meg azt az öt nagy egyéniséget, akinek tehetségem alakításában szerepe volt. Proust, Tolsztoj és Ady Endre nevét említettem. Tehát csak hármat tudtam azonnal megnevezni. S aztán megkérdeztem tőle, hogy kit keres fel még Magyarországon. Azt válaszolta, hogy tőlem a Lukács Gyurihoz megy, mert ő csak a revizionistákkal akar beszélni. S itt Németh László megállt, s olyan jóízűen nevetett, hogy ezt csak közös kacagással lehetett befejezni. A kacagók közt ott volt Osváth Béla is.

Ha azt mondom, született tanár, épp annyira elégtelennek érzem a megállapítást, mint amikor azt mondom, született orvos vagy író. Századunk reneszánsz embere volt. Kísérletező ember. Némelyek azt mondják, sokat várt azoktól, akik körülvették, hogy igényes tanár volt. De legtöbbet kétségtelenül önmagától várt. Élete munka és tanulás volt mindvégig. Élvezettel csinálta. És amikor a hipertónia orvul megtámadta, egyszemélyes laboratóriumot szervezett betegsége köré. Korányi Sándor egyetemi előadásából azonnal felidéződik benne a példamagatartás: a bécsi professzor, akit inasa reggel holtan talált, mellette az éjjeliszekrényen az anginás rohamokról készült feljegyzései. Így készíti vérnyomásnaplóját ő is. S két nagy titkot akar kifürkészni. Milyen eredetű is voltaképpen betegsége, s lehet-e igazán hatásos gyógymódja. A *Levelek a hipertóniáról* című tanulmányának legnagyobb értéke — meggyőződésem szerint — nem a vérnyomásnapló, hanem betegsége természetének megvilágítása s a hozzá illő gyógymód megtalálása. Németh László nem a hipertónia titkát akarja megoldani. Tudja, hogy saját betegségének különös esetével áll szemben. Megközelítése így lesz individuális, mintegy példát adván az elsablonosodó orvosi vizsgálatnak és gyógyításnak. Eredménye látszólag egyszerű: az ő betegsége az agykéreg mértéken felüli megterhelésének a következménye. Kórokozó: a sok koffein, azaz a mesztetés ihletcsinálás. A gyógymód sem lehet más, mint az agykéreg egyensúlyának

helyreállítás. Mint régi iskolában tanult orvos az agykérgi nyugtatókat próbálja ki elsősorban: a brómot és a barbiturátokat. A kísérletező ember azonban hamar túllép ezen a terápián. Felismeri, hogy ezek a durva kémiai anyagok nem hozhatnak végleges megoldást. A szervezetbe nem idegen anyagot kell bevinni, hanem esetleg olyat, ami onnan hiányzik. Ezért nem tartja feleslegesnek a különböző gyógyfüvek és teák kipróbálását sem. Az önmagát és betegségét elemző orvos eljut ahhoz az eredményhez, hogy az ő agykéregbetegsége nem egyszerű koffeines izgalmi elbillenés, amit helyre lehet állítani a bróm és barbiturát gátláserősítő hatásával. A gyógyfüvekben csak azért bízunk, mert a szervezet működését komplex hatóanyagokkal képesek fiziológiásan befolyásolni. Ettől a felismeréstől már csak egy lépés az igazán hatékony gyógymód megtalálása: a karthauzi életforma. Ha a hipertónia kórokozója az agyi centrumokat, különösen — ahogy ő gondolta — a fogalmazási centrumot megbetegítő mértéktelen munka, akkor az agykérget pihentetni kell. Így született meg az agydiéta fogalma. A karthauzi életformát és az agydiétát oki terápiának tekintette. Bizonyítékul gyógyulására hivatkozott. Mi tegyük hozzá a másik nagy bizonyítékot: tovább épülő életművét.

A nagy korok nagy embereket nemzenek. Németh László a maga elé állított nagy feladatok végzése közben nőtt nagygyá. Reneszánsz képességű és tudású emberré a specializálódás századában. Mire megalkotta a kor ellenében önmagát, a világ hírtelen megváltozott körülötte. A csodálható példából követhető példává lépett előre. Élete végére a történelem képességeihez méltó feltételekkel ajándékozta meg. Most lép csak igazán katedrára.

ЛАЙОШ КИШШ

ЛАСЛО НЕМЕТ, МЫСЛИТЕЛЬ

Ласло Немет относится к числу крупнейших мыслителей венгерской литературы, несмотря на то, что часть его суждений не нашла подтверждения ни в истории, ни в истории литературы. В одной из своих работ он писал о Лёринце Сабо: «...Поэт-мыслитель. И не потому, что прекрасны его мысли, а потому, что прекрасно борется с мыслью». То же можно сказать и о нём самом. С той разницей, естественно, что Ласло Немет боролся в первую очередь не с мыслями и их формированием, а с проблемами. Это был ум, рождающий мысли, что означало одновременно расширение круга трудных вопросов. Ибо правильный ответ — лишь один элемент творчества таких умов. И не единственный критерий взыскательного мышления.

Великие эпохи рожают великих людей. Ласло Немет обрёл величие в ходе решения поставленных им перед собой великих задач. В век специализации он вырос в личность необычайно всесторонних способностей и знания. Но пока он создал самого себя в противовес веку, окружающий его мир неожиданно изменился. Из примера, вызывающего удивление, он стал примером подражания. К концу жизни история наградила его условиями, достойными его способностей. И лишь теперь, после смети, он по-настоящему поднимается на кафедру.